Седма глава

СТРАТИФИКАЦИОНЕН ПРОФИЛ НА КРИЗАТА.

Поколенческо разминаване, в икономическа проекция

Количествените параметри на демографската криза в България от последните две десетилетия имат ярко *диференциран стратификационен* профил. Картината в основните социални слоеве е различна, с очевидни тенденции към поляризиране.

Това означава, че основните слоеве имат различаващи се норми на възпроизводство. Съответно тяхната тежест и значимост в общата структура на населението е устойчива или неустойчива, е бързо нарастваща или намаляваща, е в унисон с интересите на обществото и държавата като цяло или ги поставя в риск, заплашва ги с действия в тяхна вреда.

Елитите и високите средни слоеве количествено се възпроизвеждат относително добре и пропорционално.

Количествено, като брой – вероятно с тотален коефициент на плодовитост близък до нужния за просто възпроизводство (между 1,4 и 1,6).[1] Наред с това, и качествено, те възпроизвеждат стабилно своя човешки капитал.

Сред елитите и високите средни слоеве на професионалистите и управленците се възражда икономическата и социалната значимост на семейството и брака. Това вече ясно пролича след опита от хаотичните години на Прехода. Капиталът и властта предполагат наследяване и предаване на близки хора, ценностно осмисляне и мотивиране чрез близките, децата и внуците, чрез родовото продължаване. *Битието* на богатството, властта и престижа *предопределят ценността* на брака и семейството, на децата и кръвната приемственост. Залогът е удържане на високия си статус и институционалната си интегрираност.

---

[1] По данни и експертна оценка на АССА-М, при усреднен ТКП (TFR, Total Fertility Rate) за последните 5 години – между 1,2 и 1,4. Изт.: *Статистически годишник на Република България*, НСИ, 2008.

Същата потребност, дори в още по-изявен личностен човешки план, има сред професионалистите. Те имат привилегирован обществен статус, който сами си извоюват и удържат чрез своите знания и квалификация, чрез експертната и творческата си способност и конкурентност, както и поради професионалната си съсловна принадлежност, още и поради самочувствието си на нужни хора, с които властта и обществото няма как да не се съобразяват.

Сред тези социални слоеве и общности при втори и трети брак има мотивация за раждане на още свои деца – материалните и статусните условия за обезпечаването им са налични. Още, възпроизводството им остава близко до простото възпроизводство и поради факта, че при тях действат силни задържащи фактори, които ограничават емиграцията от техните среди, ограничават скъсването на семейните връзки и родовата приемственост.

Поради всичко това тези слоеве и общности откъм върха на социалната пирамида се отличават принципно от следващите ги надолу масови средни класи.

Проблемите с достатъчната раждаемост сред тези слоеве на върха на пирамидата идват от свръх-еманципацията на жените-професионалистки и с висока кариера, жените със самостоятелни светски и властови амбиции. Всичко това за много от тях прави невъзможно създаването и удържането на устойчиво семейство и партньорство. Още, поради отлагане раждането на първото дете, изпускане на природно естествения момент, което в края на краищата не рядко води до еднодетство, при това все по-често на рисково висока възраст – за второ дете просто не остава време, нито мотивация и жизнена сила.

Проблем е и възприемането на стилове на живот и кариера, при които отдаването за достатъчно дълъг период от време на пълноценно майчинство става трудно осъществимо. Това самò по себе си е детеродна спирачка, превръщана от такива жени във философия, която *фаворизира кариерата* като екзистенциален заместител на майчинството и семейния уют.

Сред тези слоеве като спирачка действат още: (1) хомосексуалната мода (главно сред мъжете, които са нужни на жените като надеждни партньори); (2) показният хедонизъм, в логиката на който семейството се възприема като досадно ограничаване на личната свобода и спонтанност; (3) съвременните вулгарни модели на успеха, в логиката на които разголени силиконки ни уведомяват, че разбират от гледане на кучета и котки, но не ги интересуват децата; (4) както и страхът, че децата няма да могат да бъдат предпазени от съблазните на лумпенизиращи групи, в които се злоупотребява с алкохол, има зависимост от наркотици, въвличат ги в престъпност и девиации, отдават се на паразитни философии и форми на съществуване.

Нека обобщим: в тези слоеве, общности и съсловия на практика все пак като цяло има съхранен модел на просто възпроизводство (двудетен доминиращ модел и практика) , което съответства на цивилизационния модел в началото на така нар. „Втори демографски преход". От гл.т. на общо-европейската демографска ситуация, това всъщност е практически образец за възпроизводство, който е най-близо до *минималната* достатъчност.

При **средните и ниските слоеве на средната** класа има обратна ситуация:

<u>първо</u>, в условията на Глобализация тези слоеве масово са засегнати от дестабилизиране, от процентно намаляване, от относително обедняване и от декласиране. Това в България става умножено по две, поради цялостната трансформация на

обществото през Прехода (1990-2009). Големи сегменти от предишните средни класи бяха обеднени и декласирани, а на тяхно място се формират нови граждански структури, но в рязко намален брой и обем;

второ, в тази удвоена несигурност, при този удвоен риск от декласиране и обедняване, масовите средни слоеве на средната класа в най-голяма степен свиха своята детеродната норма – и субективно като нагласи, и обективно като житейска реалност. Детеродната норма се сви към 1 дете, което е 2 пъти по-ниско от нужното за просто възпроизводство. Значителен контингент от тези слоеве остават и без дете. Фактическата детеродна норма в тези слоеве през последното десетилетие е вероятно около 2 пъти по-малко от нужното за просто възпроизводство – тоталният коефициент тук вероятно е от порядъка на 0,7 до 0,9. Само поради това тази гражданска маса се самосвива с критично ускорен темп;

трето, ситуацията допълнително се влошава поради факта, че точно от техните професионални и граждански среди е най-голямата маса на емигриращите и оставащите да живеят в чужбина. Оттук се генерира не краткосрочното работене в чужбина, а дългосрочното учене и работене, после адаптиране към тамошните условия и оставане за дълъг жизнен период. Именно сред тези слоеве поради емиграцията са най-голям брой разделените семействата, в които се скъсва родовата приемственост и възпроизводство – старите остават тук в самота и с по-меко или остро чувството за изоставеност, а младите се вкопчват в тамошната кариера – често с цената на атомизиране, борейки се за оцеляване и интегриране във външна и често негостоприемна чужда културна среда (индивидуалистична и прагматична като базова ценностна нагласа).

Кумулирането на ефекта от трите демографски фактори (свита и забавена раждаемост, масова емиграция, страх от бъдещето или поне голяма предпазливост) именно сред тези слоеве и общности е най-значимо. На практика при тях се осъществява извънредно бързо и болезнено свиване на раждаемостта, детеродна демотивация, обща жизнена дестабилизиране със загуба на дългосрочна поколенческа перспектива.

По този начин се осъществява деформиране на социалната структура на обществото като цяло. Свиването и дестабилизирането на масовата средна класа по същество е *демографска бариера* пред засилването не само на икономическата, но и на политическата и моралната значимост и роля на средната класа в държавата и обществото.

Още повече, че морално и психологически, именно младите поколения от тези слоеве в най-голяма степен се поддават и възприемат пропагандираните от масовата култура и медиите *алтернативни модели* за партньорство и семейство, за бездетство, за разделено и самотно живеене, за алтернативен секс и хедонистични практики. Всички те намаляват детеродната способност и готовността за устойчиво семейно и родителско партньорство – и мъжко, и женско.

Цялостната картина на демографски криза в зоната на средните класи от две десетилетия изглежда като *срив*, като натрупваща се демографска *катастрофа*. Оттук и обективната нужда демографите и социолозите да рисуват и прогнозират възпроизводствените процеси в спецификата на основните социални слоеве, а не традиционно само чрез усреднените коефициенти и показатели за населението като цяло.

Това е нужно просто защото има *драстични разлики* – количествени и качествени – между реалните процеси на възпроизводство сред основните стратификаци-

онни слоеве. Още, защото различните слоеве имат *различна значимост* за общата стабилност и просперитет на обществото и държавата, за общото развитие на икономиката и производителния капацитет, както и за съхраняването на българската нация като органична макро-общност с ясна културна и историческа идентичност. Значимостта на средната класа е безспорна и безалтернативна. Тя е незаменима.

Ниските социализирани слоеве – работнически, чиновнически, земеделски, обслужващи – също имат относително добро демографско възпроизводство.

От *една страна*, те по инерция, а и поради по-ниската им контрацептивна култура, както и поради по-рядкото отлагане на първото раждане, имат детеродна норма, която е далеч под нужната за просто възпроизводство, но не е толкова ниско, колкото при средната класа. Тоталният коефициент тук вероятно е от порядъка на 1,1 до 1,3.

Проблемът сред тези слоеве не е толкова в нежелаенето на 2-ро дете, а в натрупването на здравословни проблеми и трудности при забременяване, в многото принудени аборти и вредите от тях, в поразяването на значителни части от младите поколения в тези слоеве от алкохолизъм и наркомании. Още, от модерни женски стилове на живот, въз основа на вулгарност и рисков промискуитет, както и от масово поразяване на младите мъже от чувство за непълноценност, бедност и комплексираност пред жените.

От *друга страна*, ниските социализирани слоеве не са така фатално орязани допълнително от масирана емиграция, както добре образованите и квалифицираните слоеве, както масовите слоеве на средната класа. При тях емиграцията, оставаща да живее в чужбина е относително по-малобройна. Преобладава моделът на ходене в чужбина за краткосрочна работа, или за по-продължителна работа, но с цел прибиране в България – след определено материално и финансово натрупване, или след изтощаване от работата и живота в чужда среда.

Големият проблем при тях е *качествен* – намалява техният *човешки капитал*.

В тези слоеве и общности бързо се снижава степента и качеството на образованността, свива се и се примитивизира културността им, натрупва се масова политическа апатия или агресивност, разколебава се базовият им рефлекс към традиционна идентичност и обществена интегрираност.

Сред тези слоеве и общности има голяма структурна и регионална безработица. Масово се получават ниски доходи, поради което се поддържа стандарт на живот на оцеляването. А това пък детерминира затъване в „културата на бедността", с психика и манталитет на непреодолима бедност и провинциална отхвърленост от светлия и цивилизован свят. Всичко това ерозира в голям обем тези слоеве и общности, снижава жизнения им тонус, дезинтегрира ги от държавата и ценностите на обществото, изтласква ги към а-социалност и лумпенизация.

Последното означава изтласкване извън активната работна сила в държавата, преминаване към стратегии и практики на паразитизъм и консумативност, в края на краищата към снижаване на обществената им производителност общо като граждански слой и общности, вкл. критично свиване на мотивацията им за раждане на деца и възпроизводство. Не малка част от тези слоеве се поддават на това изтласкване, демотивиране, загуба на идентичност и интегрираност.

В зоната на **крайната бедност** (под изчисляваните граници на бедността, теоретично нар. „*абсолютна*", граждански нар. „*мизерия*"), която закономерно прераства

и в *маргиналност и аутсайдерство*, детеродната ситуация е обратна спрямо всички горни стратификационни слоеве. Има в пъти по-висока норма на раждаемост – субективна, и още по-висока като житейска реалност. Тоталният коефициент вероятно достига и надминава 3,0.

На практика тук отново се твори обществена диспропорция, но с обратен знак. Вместо намаляване и свиване тук става разрастване – и като брой, и като процент сред цялото население. Вместо интегриране и цивилизоване става обратното – поради нарастването на броя, и поради компактността на такива общности с примитивните социални отношения в тях, и поради възприемането на а-социални модели за публично поведение, и поради обричането на децата не само на бедност, но и на малограмотност и девиация. Това са общности на социалното изключване и самосегрегиране, както и на *гражданска непълноценност* – вследствие на непокритите минимуми за индивидуална образованост и социализираност, първо на родителите и след това още повече на децата им.

От цивилизационна гл.т. сред тези маргинални и аутсайдерски слоеве процесът е обратен. Не цивилизоване, а връщане назад – към патриархално-феодални порядки. Връщане назад – към примитивност и природна първичност. Връщане назад – към форми на лична зависимост, феодална и дори робска, при всички случаи племенно-родова. Това в класификационната схема на Алвин Тофлър е или връщане към „*първата вълна*", или още по-назад към предисторията, към *племенно начало*.[2]

Погледнатото отново откъм качеството на човешкия капитал (тук той на практика почти липсва, проблемът е в под критичния му минимум), бързо се увеличава делът на децата и младежите (по закон бъдещи пълноправни граждани), които са затиснати от заобикалящата ги деформираща бедност, от масова малограмотност и неграмотност, от масова лумпенизация и асоциалност, от липса на социализиращ родителски пример. Както и от липса на родителски и общностни стимули за културност и добро образование, за обществена интеграция и за труд, за уважение към обществените норми и ценности, за интегриране и формиране на градивна идентичност.

Това е бързо разрастващо се население, което е изпаднало и *остава под нужния минимум* от трудови навици и базови социални умения, далеч от желанието за интегриране и готовност за обществена дисциплина, без нужната мотивация и собс-

---

[2] Виж Барбър, Б. *Светът на джихад срещу Мак-света*. .....

В тази книга американският политолог очертава два възможни сценария за бъдещето на човечеството. Единият е възможността голяма част от човечеството да бъде върнато към племенното начало и примитивни феодални форми на зависимост.

Това кореспондира и с френската концепция за „сивите зони", в които по същество се обособява население на ето-народностен принцип, самозатваря се в компактна общност, организира се в патриархално-колективистични и нео-феодални форми. Кореспондира и с всички анализи, които прогнозират възраждане и активизиране на национализма.

Това е обратната на Глобализацията тенденция – тенденцията към трайбализъм, връщане към местното и родното, към традиционното и автентичното. При Глобализацията властта се изтегля към макро-обединения, над-държавни и включващи много държави, като при това се откъсва от реалните граждански национални общества, става граждански недосегаема и психически чужда. Нациите и държавите им стават обезсилени и обезличени, стават междинна структура с намаляващи функции и автономност. Трайбализмът е закономерна реакция срещу този централизирано-властови и принципно отчужден свят.

твено усилие за обществена интеграция. Включително за покриване на нарастващите стандарти за гражданска пълноценност в съвременното европейско общество – високо и всестранно институционализирано, с успех въз основа на знание и образованост, чрез компютърната комуникация и добра ориентация сред потоците информация, и разбила се на труд и производителна квалифицираност, както и на личен граждански принос за демокрацията и цивилизованото общо развитие. Съвременното общество поставя все по-високи изисквания спрямо адекватността и способностите на своите граждани. Тази част от населението вместо да се усъвършенства, за да догонва високият граждански праг за нормалност и добра интегрираност, остава под него, дори се връща назад все по-далеч под него.

От чисто количествена и статистическа гл.т. тази рязко по-висока слоева раждаемост *изкуствено надува общото число и коефициенти* на раждаемостта в България. Това е заблуждаващо. Ако се отчита раждаемостта по слоеве, тогава ясно ще се види, колко катастрофално ниска е раждаемостта и възпроизводството при образованите, производителните и интегрираните слоеве, при средните класи, както и обратно – колко застрашително висока е раждаемостта сред аутсайдерските и маргиналните слоеве. Общите коефициенти не бива да прикриват тази двойна реалност. Това не е нито в националния интерес, нито в интерес на държавата и доброто й управляване, нито в интерес на икономиката и нуждите й от годна работна ръка, нито е по посока на справянето с крайната бедност и съответните форми на социална изключеност.

Поколенческо разминаване – скритият проблем

Все по-ясно се обособяват *два профила* на раждаемост: (1) Сред образованите общности и средните слоеве има бързо покачване на възрастта на първото раждане, става дума за така нар. „*отложена* раждаемост" вече масово до и над 30 години на жената и последващата я еднодетност – практическа еднодетност, която бързо и все по-устойчиво се закрепва като културна норма, като субективна норма за еднодетност.

От 2000 до 2007 г. има удвояване на децата, родени от майки на възраст 35-39 години, и с около 50% увеличение при възрастта 30-34 години. И това увеличение вероятно се дължи само на майки от образовани и

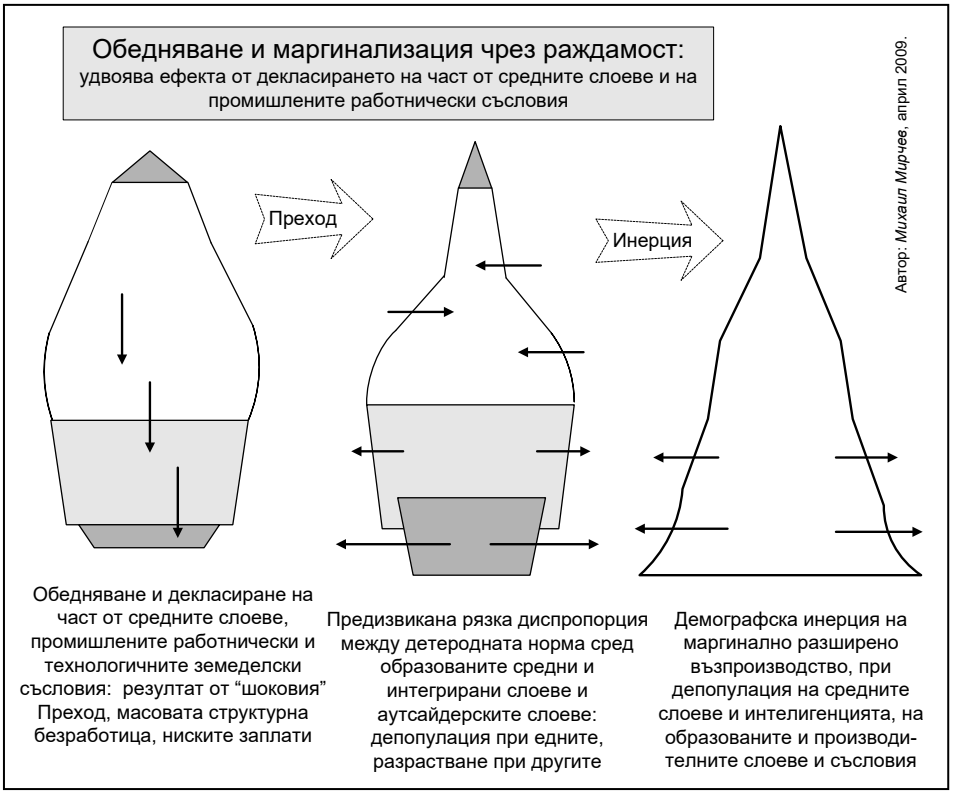

социализирани, професионално реализиращи се слоеве, средна класа и интелигенция;

(2) При най-ниските и маргиналните, малограмотните, в дълбока бедност и безработица слоеве, обратно, има масова „*ранна детска*" и множествена раждаемост. Напр. сред маргиналните цигански общности детската раждаемост е масова – през 2007 г. 37% от децата са родени от момичета до 19 години, като 2% от тях са от маловръстни деца до 14 години. И това е само първото раждане. Като правило то бива последвано от 2-3-4-то раждане – в масовия случай до 35-та година.

Така детеродната норма не само се различава в пъти, но се получава и едно *изпреварване* – вече с цяло едно поколение, а и повече – на ниско-статусната раждаемост спрямо средно- и високо-статусната раждаемост. Така колелото на възпроизводството всъщност се *върти с различни скорости* – при ниско-статусната и аутсайдерската с 2 пъти повече обороти, в сравнение със средно и високостатусната, образована и социализирана раждаемост.

Това следва да бъде специален разрез при прогнозирането, особено в средно и дългосрочна демографска перспектива. Напр. важно е да се знае, че през 2050-2060 г. населението на България ще се стопи до около 5 млн. души (при сегашна база). Но вероятно още по-важно е да се каже тогава каква ще бъде пропорцията в България: (1) между образовани и социализирани слоеве срещу малограмотни и аутсайдерски; (2) колко ще са българите срещу дезинтегрираните малцинства; (3) кои общности ще са затихващо-остарели и кои ще са жизнено-младежки. Това са съдбоносни за бъдещето на държавата и на нацията ни структури и социални профили.

От изключителна важност е да се признае и рационално осмисли фактът, че *ранната и множествената ниско-статусна* раждаемост е начин за възпроизводство и *разрастване на бедността и неграмотността*, на асоциалността и дезинтегрираността, на субстанциално непроизводителната част от населението.

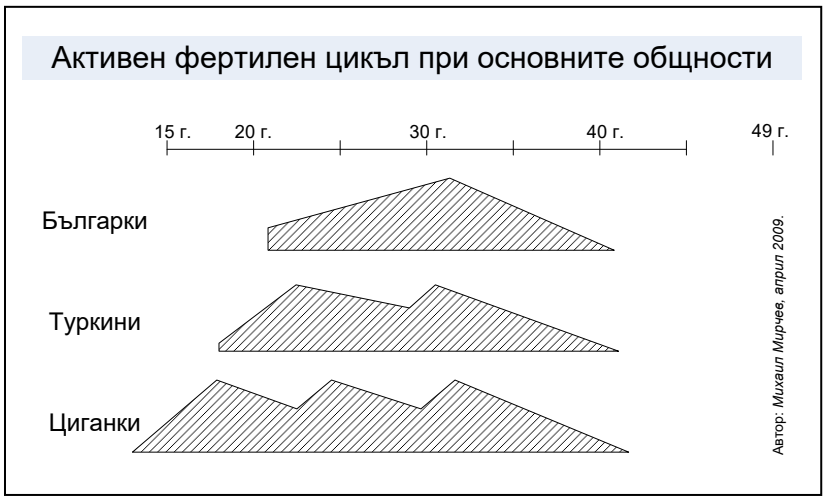

Нещо повече, чрез тази детеродна диспропорция *бедността закономерно се разраства*, става все по-дълбока. А на тази база се натрупва граждански потенциал, който също така закономерно става агресивен спрямо държавата и цивилизованите порядки в нея. Това са все опасни неща, *демографски и социални бомби*, които натрупват сила и налягане, за да избухват в бъдеще.

Тук следва да се открои още един съдбоносен факт – в трите основни етнонародностни общности е различна средната (прогнозна и реална) *продължителност* на живота.

Сред българската народност и българските турци средната продължителност е еднопорядкова – съответно около 75 и 70 години. Турската продължителност на живота леко изостава, но това се дължи на факта, че при тях голяма част от хората са

селско население, население от по-малки и неразвити градове, повече са работещите ръчен труд. Не малка част от българските турци се занимават с изнурителен земеделски физически труд. Така поради комплексни причини турската продължителност на живота изостава спрямо българската – население, което в много по-голямата си част е градско и то в големите и модерните градски центрове, работи умствен и чиновнически труд, има съответен начин на живот, има изпреварваща акцелерация.

Относно изоставането или изпреварването по продължителност на живота може да се търси аналогия с различните фази от Първа вълна и преход към Втора вълна (по Тофлър). Голяма част от българските турци са още в цивилизационната зона на Първата вълна, докато мнозинството от българите са в цивилизационната зона на Втората вълна, а младите поколения вече в не малка част преминават и в зоната на Третата вълна. За това специфично позициониране на основните етнонародностни общности в България ще говорим подробно в петнадесета глава.

При циганския етнос е голямото отклонение надолу – и като години (вероятно около 50 години), и назад като цивилизационна фаза. Това се дължи на комбинация от фактори: (1) голяма маса от общността живее в гето-квартали, махали и паланки – при крайно нехигиенични и мизерни битови и комунални условия; (2) слаба медицинска профилактика и ниска здравна култура, вкл. контрацептивна и сексуална, както и придържане към сексуални и детеродни практики с повишен риск; (3) висока битова, трудова и девиантна травматичност и честа ранна инвалидизация; (4) висока смъртност в зряла възраст поради социални причини – поради проституция, престъпност, битови скандали; (5) изключително висока детска смъртност до 5-та година – в пъти по-висока в сравнение с българската и турската.

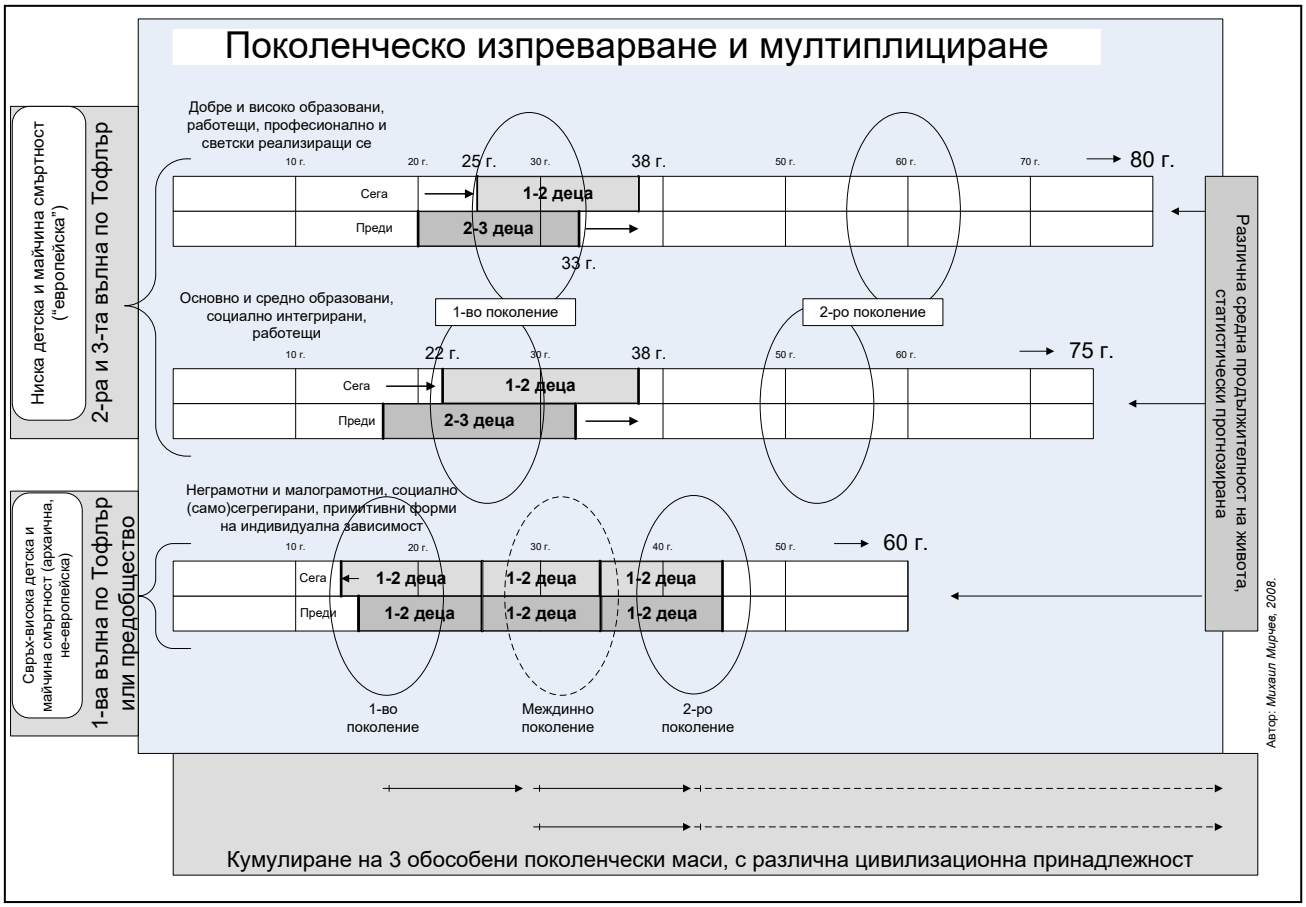

Относно огромната маса от днешните български цигани може да се търси аналогия в изоставането по продължителност на живота съответстващо на далечни фази на *Първа* вълна (начални фази и на Първия демографски преход). Това е *общностната цена* на голямото отстояние от съвременния градски и цивилизован начин на живот. Тук просто вижте таблицата и забележете, че през 30-те години (при доминиране на селско население, земеделски труд и първична близост до природата) средната продължителност на живота е била около 50 години, а една фаза назад – при началото на XX век продължителността е била около 40 години.

Средна продължителност живота: историческа динамика

години	*мъже*	*жени*
1899-1902	40,0	40,3
1935-1939	51,0	52,6
1974-1976	68,7	73,9
1984-1986	68,2	74,4
1993-1995	67,1	74,9
2003-2005	69,0	76,3
2015-2020	66,0	75,0

Изт.: *Статистически годишник* ‘2008; Големанов, Н., *Модална продължителност*… 2000, с. 104; Мургова, М. *Продължителност на живота*... 2000, с. 38-46.

Тези исторически стъпала в продължителността на живота днес се проецират в специфика на трите основни етно-народностни общности – просто реалното жизнено битие и начина на живот пряко предопределят здравето, жизнените рискове, качеството на живот, и в края на краищата неговата продължителност.

При народностните българи и турци коефициентът за продължителност на живота в добро здраве (QALI) вероятно е равен или близък до средно-европейската стойност. Докато при циганите, не само че средната им продължителност на живота е далеч по-къса, но и коефициентът вероятно е с критично ниска стойност.

Какви са точните стойности за средната продължителност на живота при трите основни етно-народностни общности в България и каква е динамиката на този демографски и социален показател през последните 25 години не може да се каже точно. Липсва достъпна държавна статистика по този въпрос. В демографски и социологически публикации се промъкват само отделни числа и разрези. Очевидно законовата забрана да се събират официални данни по етнически признак е сериозен ограничител.[3]

Косвени данни за значително по-късия живот на циганите: възрастова структура, според преброяванията от 1992 и 2001

Възраст	Българи		Турци		Цигани	
	1992	2001	1992	2001	1992	2001
0-14 год.	17,4	14,5	26,0	21,4	37,8	33,3
15-29 год.	19,9	21,4	25,0	25,9	28,2	30,1
30-64 год.	47,1	48,1	41,0	44,1	31,1	33,9
65+ год	15,6	16,1	7,7	8,6	2,9	2,7

Изт.: Додунекова, В. *Динамика на населението на страната по етнически групи...* С., 2006, стр. 187, 193.

При циганите 66% са на възраст до 29 години, а само 5,1% са на повече от 60 години.

Изт.: Додунекова, В. *Остаряване на населението...* С., 2006, стр. 87.

[3] В публикациите като правило се дава диференциация на средната продължителност на живота само по пол. Това очевидно е крайно недостатъчно и ограничаващо достоверния анализ на твърде важни за бъдещето на България и българската нация процеси и тенденции. Това ограничаване е нелогично, при условие че има толкова пряка и силна корелация между специфичните условия и начина на живот в различните общности, от една

Горните примерни стойности за средната продължителност на живота при трите основни етно-народностни общности са хипотетични – въз основа на косвени данни и експертна оценка за комплексната социална ситуация и усредненото качество на живот при трите общности.

Тук е важно да се отбележи, че относително скъсената продължителност на живота при българските цигани не намалява тяхната свръх-висока раждаемост. Доколкото фертилната възраст е достатъчно продължителна за 3-5-7 раждания – статистиката показва, че и при тях раждаемостта затихва след 35 години на жената. Така циганската раждаемост е достатъчна за съответното *поколенческо изпреварване* на българската раждаемост, както и за *утроеното им поколенческо* възпроизводство спрямо народностните българи и за близо *удвоеното им поколенческо* възпроизводство спрямо българските турци.

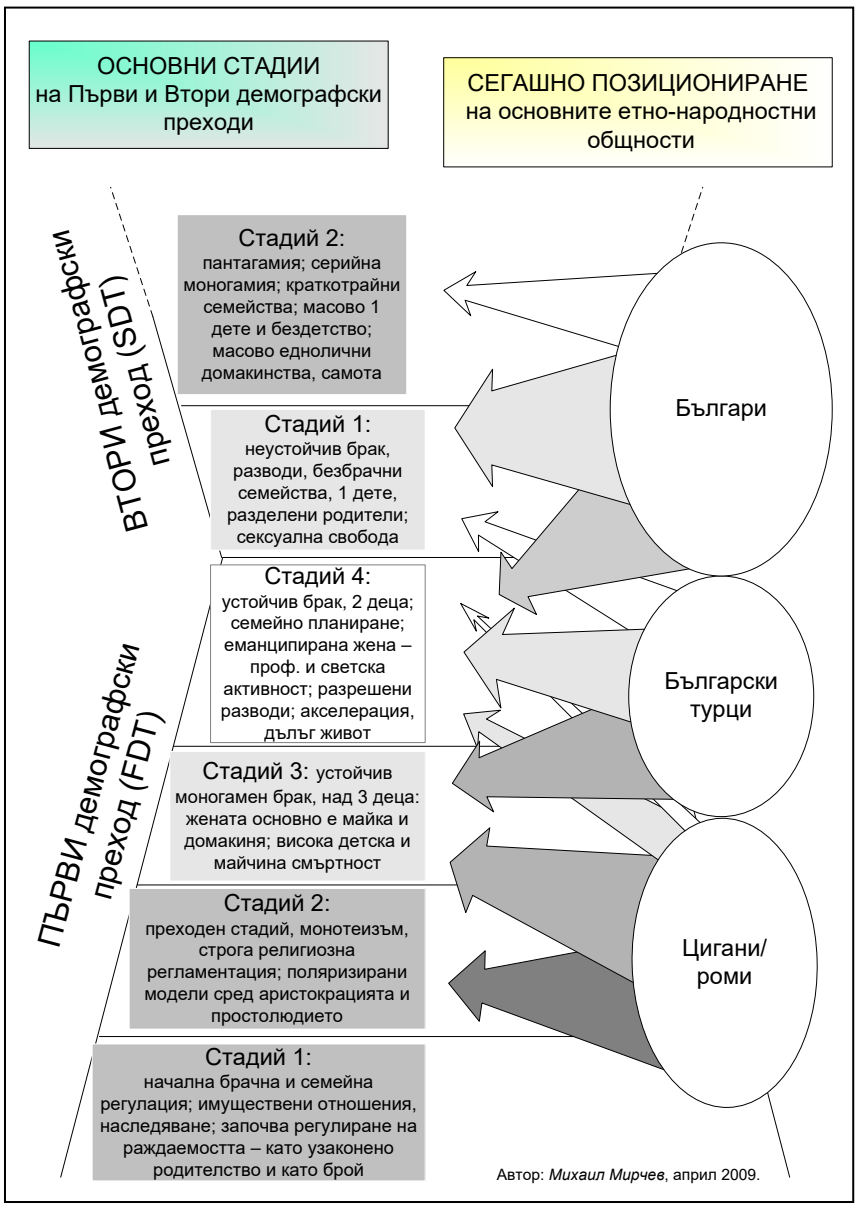

От гл.т. на цивилизационната фаза може още да се каже, че доминиращата част от циганите (обособените гето-общности, бедните и маргиналните им общности, селските паланки) по същество не са достигнали и са далеч от завършването на своя *Първи* демографски преход. Значителна част от тях са все още в начални фази на *Първи* демографски преход – с твърде висока раждаемост и смъртност, рядко с нуклеарен семеен и домакински модел, с доминиращо безбрачие и с неустойчиво родителско партньорство, с ниска социална цена на детския живот.

За разлика от мнозинството български турци, които са в предпоследния и последния стадий от *Първия* демографски преход, а нарастваща част от тяхното младо градско население вече започва да реализира своя *Втори* ДП – придържа

страна и от друга – качеството на живота и съответната му продължителност.

Виж Големанов, Николай. *Модална продължителност на живота... Библиография*. 2000, с. 107-108; Сугарева, Марта. *Остаряване на населението по света*... 2000.

се към двудетна норма, отделя се в нуклеарно семейство и домакинство, младата жена се еманципира.

Мнозинството народностни българи завършват своя *Първи* ДП през 60-80-те години на XX век, а през последните две десетилетия значителна част от тях са вече отишли далеч напред към своя *Втори* ДП – възприемайки като народностна норма не само еманципацията на девойките и младите жени, но и с масово разпространение на самостоятелното родителство и безбрачното семейство, разделеното домакинство, еднодетството и дори бездетство, при гражданската си мобилност и мултикултурална пъстрота, при масовостта на абортите и разводите, както и при индивидуализиране на семейния живот и родителската функция.

Поради горното разминаване в цивилизационните фази на демографските преходи несъответствието между трите основни етно-народностни общности в България са толкова драстични. Закономерно е да са толкова различни до степен на несъвместимост: (1) субективните детеродни норми и практическата им реализация; (2) нивата на детската и майчината смъртност; (3) характерът на семейството и устойчивостта на брака; (4) съответно и на домакинствата – като институционална форма и общностна среда за планиране на възпроизводството, за раждането и отглеждането на децата, за подготовката и интегрирането им граждански и трудово в обществото; (5) общо в начина и качеството на живот; (6) във формите на битово, семейно и родителско партньорство; (7) обобщено, големи и дори драстични разлики в степента на интегрираност в съвременната икономика и способността за възползване от благата на съвременното общество.

Става дума по същество за *цивилизационна диференциация* между трите общности в България, която се проявява във всички сфери на тяхното обществено участие и форми на дейност, в социалните и обществените им отношения. По-подробно за това вижте в дванадесета глава.

Демографската криза в проекция на икономиката

Погледнато икономически, това поколенческо разминаване между основните слоеве – високо-производителни и ниско-производителни, всъщност затруднява и запушва икономиката, възпира развитието ѝ.

Просто защото се оказва, че икономиката трябва дълго да изчаква новите качествени поколения работна и гражданска сила, а междувременно се задръства от ниско-културна, ниско-производителна и трудно-интегрируема маса от хора. Годните за висока производителност и иновации идват малко на брой и забавено във времето. А негодните за работа или само за ниско-производителна и непрестижна работа стават все по-голяма тежест – не само когато не работят (за тях са нужни все по-големи фондове за социално подпомагане и издръжка), но също и когато работят – доколкото не са годни за производителен труд в условията на детайлна регламентация и прецизна организираност (*Втора* вълна по Тофлър), нито за ефективна самоорганизация за производителен и творчески дистанционен труд (*Трета* вълна по Тофлър), нито когато се работи със скъпа техника материални активи.

Във взаимната зависимост между икономика и демографска структура началният дисбаланс бе създаден от икономиката. Ако използваме динамичния ред на

БВП за последните две десетилетия, ясно се вижда невероятното пропадане през 90-те години и мъчително бавното възстановяване през сегашното десетилетие.

Тук проблемите се групират в две групи:

(1) *нивото на пропадане* в България е в порядъка до 40% от равнището в края на 80-те години. Това наистина е икономически, трудово-професионален и битово-материален шок. Шок, материализиран чрез зашеметяваща масова безработица и не по-малко зашеметяващо изчезване на масовите спестявания, снижаване на реалните трудови доходи и загуба на чувство за социална и обществена стабилност. Този шок е допълнително и *цивилизационен*, доколкото това икономическо премазване на 70-80% от населението (поради относително или абсолютно обедняване, огромна структурна безработица, изтласкване към емиграция, обезценяване на предишния живот) стана в координатата на радикална идеологическа, политическа и ценностна промяна;

Изт.: Статев, С. *Основи на макроикономиката*, 2005;
АИАП, *Основни макроикономически показатели*, 2008.

(2) продължителността на пропадането и забавеното възстановяване самò по себе си е проблем. Всъщност става дума за обществен шок, обхващащ периода на формиране на цяло едно поколение, а паралелно с него и излизането от активен живот на друго цяло едно поколение. В тази продължителна перспектива излизащото поколение преживя шока на прекършената житейска съдба и на поругания цял живот, а влизащото заместващо поколение бе формирано в диаметрално противоположни параметри, имаше достатъчно време те да бъдат заучени и утвърдени като поколенчески характеристики.

В резултат от това наслагване на ефектите в двете поколения на практика се получи *разкъсване на приемствеността* – ценностна и културна, професионална и трудова, идейна и статусна. Получи се масово разкъсване на социалната връзка. Възрастните и младите поколения изживяха тези две десетилетия сякаш в две различни реалности, поради което значителни части от тях гледат и на бъдещето по различен до несъвместимост начин. Пряко следствие от този социален и културен феномен на разкъсване и прекъсване е кризата в брачността и демотивирането за създаване на устойчиви семейства, кризата в детеродната норма и пропадането до принципна еднодетност, кризата в междуполовите отношения.

В началото бе икономическият срив и пропадане. Те детерминираха масовата емиграция, социалната психика на несигурност и дори страх от бъдещето, младежката суб-култура на мобилност и вещен прагматизъм. В резултат – две десетилетия на ценностна и практическа дестабилизация на семейството и брака, на трудни отношения между поколенията, на родителска демотивация сред младите, на доминиране на потребителската психика, която ерозира възпроизводствените модели и мотивация сред младите. В резултат – демографско свиване, което, както вече бе по-

казано в трета и шеста глави, има количествени и качествени измерения на народностен авто-геноцид.

Сега вече, когато демографската структура и възпроизводство са критично деформирани и дебалансирани, ефектът се обръща и се връща към икономиката – недостатъчният като количество и снижените като качество човешки капитал за икономиката поставя трудно преодолими бариери пред нейното възстановяване, модернизиране и развитие. В този смисъл залогът за възпиране на демографската криза е първостепенен икономически проблем.

В този смисъл са адекватни целите, които формулира *Националната стратегия за демографско развитие*, в хоризонта до 2020 г.: (1) забавяне *темповете на намаляване* броя на населението – забавяне на негативните демографски процеси; (2) *стабилизиране* на броя в дългосрочен план – преодоляване на негативните последици от застаряването; (3) осигуряване на високо *качество на човешкия капитал* – здраве, образованост, способности и умения; (4) постигане на *социално сцепление* (cohesion) – вкл. чрез пълноценен репродуктивен живот на всички социални групи и общности; (5) ограничаване на *териториалните диспропорции* и обезлюдяването на някои региони и на селата. Фундаментална предпоставка за реализацията на тези цели е създаване на *благоприятна обществена среда* за отглеждане и възпитаване на деца.[4]

Европейският съюз вече алармира през Март 2005 (*Зелена книга*), че демографската криза е *икономическа спирачка*. Тук само се конкретизира, че не само в количествения, но и в качествения смисъл и измерения. Не е важно само количеството на работната сила, от огромно и несъмнено значение е и нейното качество. Това през последните 2-3 години вече започна да се осъзнава. Работодателите алармират, че не могат да намерят годни и производителни работници, служители и специалисти. МТСП разработва съответни анализи и програми. Активно се говори за внос на работна сила от други континенти. И така нататък. Проблемът е остър, вече е осъзнат. Търси се решение.

Но при това търсене има и една *голяма опасност*:

Може този проблем допълнително да бъде утежнен, ако се тръгне дефицитът от работна сила да бъде запълван чрез внос на външна работна сила. Проблемът е, ако външната работна сила така се подбира, че да се включи към нашите *ниски и маргинални* слоеве, вместо към нашите *интегрирани и производителни* общности и слоеве. Ако направим това, пак ще удвоим вече видимия си вътрешен проблем. Опасността е да си внасяме не високо образована и годна за интеграция, а ниско образована и малокултурна външна имиграция, която при това не желае бързо да се интегрира към обществото и културата в България – интересуваща се само от работата и доходите си тук, но като живее в свои обособени и неинтегриращи се общности, квартали, райони. Това ще е допълнително *производство на малцинства*, на трудно и слабо интегриращи се ***външни*** малцинства.

Българската икономика се нуждае от *качествена* работна сила – образована и квалифицирана, културна и възпитана, социализирана и интегрирана. Без такава работна сила икономиката не е в състояние да реализира бърз и устойчив естествен растеж. Без такава работна сила нито инвестициите и многото пари самù по себе си,

---

[4] Виж *Национална стратегия за демографско развитие '2006-2020*... С., 2007, с. 44-48.

нито модерното управление и комуникации самù по себе си, нито новата техника и технологии самù по себе си могат да генерират бърз и устойчив икономически растеж. Нужни са хора. Решаващи са работещите производително хора. Преди всичко млади хора, но не какви да е, а образовани, социализирани, интегрирани.

Защо да не се каже ясно, че България също може и е в правото си да прилага *филтриращи квоти и механизми* спрямо имиграцията – зелени карти, квоти по професии и ниво на квалификация, трудови и интеграционни условия при даване на гражданство, изискване да се учи, знае и ползва български език, ограничения върху религиозни символи, привилегия за имигрантите с българска кръв и самосъзнание? България също е в правото си, както го правят западните страни, приемащи огромни имигрантски потоци през последните две десетилетия?

Защо и България да не въведе филтри, съответстващи на националните й интереси? Това, както вече се разбра по примера на все повече от западните, северните и централно-европейските страни, следва да се извади от рубриката „национален *егоизъм*" и неприемлив „държавен *протекционизъм*" и да се премести на естественото си място – икономически и граждански *прагматизъм*, национално и културно *самосъхраняване*, опазване на обществения *ред и спокойствие*.

Нека резюмирам. Очевидно, демографските проблеми и кризата не са някакъв второстепенен обществен проблем, нито са нещо, което може да изчаква внимание и ресурси „след като се стабилизираме *икономически*". Това са директно дилеми на икономическата модернизация и способност за развитие, в сърцето на въпроса за функционалността на държавата, в същността на заплахата нацията да изгуби своята жизненост.

Демографските проблеми не са нито второстепенни, нито периферни. Те са фундаментални и централни. Ето защо тук, в този раздел, се концентрирам върху пряката връзка между икономика и демографско възпроизводство, между производителност на икономиката и възпроизводството на гражданските трудови ресурси, между държавната икономика и подценяваните икономически функции на съвременното семейство и домакинство.